

Ілля Барабаш-Никифорів — териолог, музеолог, дослідник-фундаменталіст

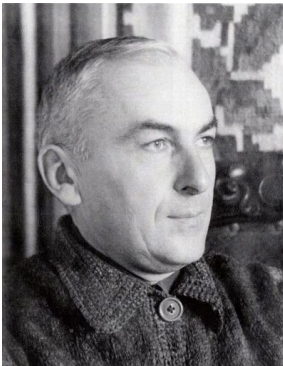
Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Illia Barabash-Nikiforiv, a mammalogist, museologist, and researcher. — Ilya Barabash-Nikiforiv (Nikiforov) was one of the brightest and most productive mammalogist, who had begun his career in Dnipro, and from the very first years began to develop basic research related to the analysis of fauna, its dynamics and dynamics of species ranges, biology of some of the most important keystone species. It was manifested in the study of the fauna of Dnipropetrovsk Oblast, and the fauna of the Commander Islands, the Black Sea, and the Central Black Earth Region. Having started his career in Ukraine, the researcher completed it in Voronezh. The researcher is the author of a series of mammalogical monographs and of the textbook ‘Theriology’, the creator of the Zoological Museum of Voronezh University.

Біографічні деталі

Народився 3 серпня (21.07. с.с.) 1894 р. в Катеринославі (Дніпро) в сім'ї агронома. Навчався на природничому відділенні ФМФ Катеринославського університету, який закінчив 1926 р. Паралельно з навчанням працював у школі й краєзнавчому музеї, з перервою у 1919–1920 рр. на похід з Білою Армією. 1925 р. — учасник гельмінтологічної експедиції К. І. Скрябіна на Донбас, 1927 р. — експедиції з вивчення промислової фауни Баренцевого моря, відрядження від «катедри біології медінституту» (Барабаш-Никифорів 1929).

1929 р. — учасник Західносибірської науково-промислової експедиції «Союзхутра» зі створення промислового запасів ондатри (перша в Євразії інтродукція виду).

Рис. 1. Ілля Барабаш-Никифорів. Фото з архіву Г. І. Барабаш, дочки дослідника (з книжки Є. Аксьоненка та С. Гапонова). Автор і дата невідомі. Барабаш-Никифорів Ілля Ілліч (1894–1980) — зоолог, доктор біологічних наук, професор, фахівець у галузі екології тварин, життя якого пов'язано з вивченням ссавців і роботою в університетах Дніпра, Москви й Воронежа. Автор кількох монографій і підручника «Териологія».

У 1930–1932 рр. був учасником Тихоокеанської науково-промислової експедиції, в якій вивчав морських ссавців; у 1933–1934 рр. — учасник Чорноморської експедиції ВНРО¹. Слідом працював у вишах Москви й Саратова. 1938 р. — учасник експедиції з акліматизації калана в Баренцовому морі. 1938 р. отримав (створив) кафедру зоології хребетних у Воронежському університеті, 1939 р. — захист докторської. Під час війни та деякий час після неї очолював групу з моніторингу туляремії та популяцій гризунів-переносників. Працював у Воронежському університеті до кінця життя (1980).

Доробки у галузі теріології

Першими були публікації про кам'яну куницю у Дніпрі (1928) та зміни ареалу хохулі (1929). Серед праць І. І. Барабаша-Никифорова «дніпропетровського» періоду класичною стала монографія «Нариси фавни степової Наддніпрянщини» (1928: розділ «фавна» підготовлено за ред. В. Аверіна). Це по суті перше повновагоме регіональне зведення про склад фауни в Україні, матеріал для якого збирався тривалий час (1909–1921 рр.). Після цього відбувся поворот до морської тематики, на яку пішли п'ять років теренових досліджень. За підсумками першої ж поїздки 1927 р. на Баренцеве море випустив книгу «Понад берегами північного полярного моря» (1929).

Два роки (1930–1932) працював у Тихоокеанській науково-промисловій експедиції, на Командорських о-вах і зібрав величезний матеріал щодо різних видів ссавців (песці, калани, тюлені, кити), провів докладні дослідження екології калана. Результати досліджень відбито у таких працях, як «Калан, або морська видра» (1933), «Ластоніги Командорських островів» (1936), «До біології командорського песця» (1937), «Калан» (1947) (всі рос.). 1933–1934 р. став учасником Чорноморської експедиції з вивчення дельфінів, розробив методику спостереження за водними тваринами, а згодом описав нові підвиди чорноморських дельфінів — *Delphinus delphis ponticus* Barabash-Nikiforov, 1935 та *Tursiops truncatus ponticus* Barabash-Nikiforov, 1940.

За цими матеріалами дослідник захистив докторську дисертацію «Матеріали з екології та систематики морських промислових ссавців СРСР» (1939), а за рік підготував монографію «Фауна китоподібних Чорного моря, її склад та походження» (Барабаш-Никифоров 1940).

У 1938 р. дослідник переїздить до Воронежа, де починається його третій «воронезький» творчий період. Тут він стає завідувачем створеної ним же кафедри зоології хребетних Воронежського університету і розбудовує зоологічний музей. У Воронежі він підготував повновагоме фауністичне зведення «Звірі південно-східної частини Чорноземного центра» (Барабаш-Никифоров 1957), яке за докладністю викладу матеріалу дотепер неперевершене.

¹ Деталі про експедицію не знайдено, але відомо, що 20–27.02.1934 у Севастополі відбулася конференція АН СРСР з планування науково-дослідних робіт на Чорному та Азовському морях.

У період 1950–1970-х років багато досліджень і публікацій присвятив хохулі, її екології та проблемам моніторингу і збереження. Оскільки багато досліджень стосувалися й динаміки фауни та ареалів, то серед найпримітніших його праць стала й стаття, представлена на «Зоогеографії суходолу» у Львівському університеті — «Особливості меж ареалів деяких видів хребетних тварин на території Середнього Подоння» (рос.) (Барабаш-Никифоров 1958). Праці Іллі Ілліча Барабаша-Никифорова залишаються актуальними сьогодні й широко цитуються в сучасних оглядах і дослідженнях.

Ілля Барабаш-Никифоров — автор понад 200 наукових і науково-популярних праць, у т. ч. 15 монографій. На сайті Теріошколи викладено бібліографію дослідника (<https://bit.ly/3KxyZQ1>), з якої тут наведено тільки найголовніші праці. Безсумнівними лідерами серед його публікацій є п'ять монографій: «Нариси фауни степової Наддніпрянщини» (1928), «Фауна китоподібних Чорного моря, її склад та походження» (1940), вже згадані «Звірі південно-східної частини Чорноземного центра» (1957), «Калан (морська видра)» (Барабаш-Никифоров *et al.* 1968), «Руська хохуля» (1968).

Ілля Ілліч разом з А. Формозовим став автором підручника «Теріологія» (1963). Серед його учнів — 4 доктори й понад 20 кандидатів наук.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

У 1934 р. обраний членом Американського мамологічного товариства. За час роботи у Воронежі Ілля Ілліч розгорнув повномасштабні дослідження фауни Центрального Чорнозем'я і доклав значні зусилля до створення біостанції (на р. Усмань), а згодом і зоомузею (відкриття 27.02.1962). У колекції музею — понад 2000 експонатів тварин. Створення музею забезпечило три напрямків діяльності: розробку практикумів зоологічного напрямку, просвітницьку діяльність, формування фондів для наукової роботи.

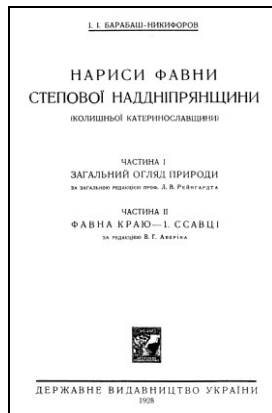

Рис. 2. Фото дослідника 1930 р. та титулка його книги: «Нариси фауни степової Наддніпрянщини» (1929).

Фото зі статті Т. Татаренкової 1920 «Сторінками листів О. Барабаш». Ця світлина — із закордонного паспорта, зробленого 15.07.1930 у Владивостоку для безперешкодного потрапляння через японських транспортних посередників на Командори.

Ілля Ілліч мав нагороди й відзнаки, серед яких — Орден Трудового Червоного Прапора, медаль «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні», Почесна грамота Президії Верховної Ради РРФСР.

Є чимало заходів пам'яті дослідника. Про нього є багато сторінок на веб-ресурсах Камчатки, Воронежа, Дніпра. Автором у 2008 р. на сайті Теріошколи створено статтю «Ілля Ілліч Барабаш-Никифоров як дослідник теріофауни» (<https://bit.ly/3fK1X0P>). Статтю про нього опубліковано в російському «Зоологічному журналі» (Простаков & Обтемперанский 2004). У Музеї книги Наукової бібліотеки Воронежського університету створено виставку «Книги з зібрання І. І. Барабаша-Никифорова (1894–1980)», де експонуються видання з бібліотеки науковця, яка налічує понад 1000 томів.

Література

- Барабаш-Никифоров, И. И. 1927. К маммологической характеристике степной полосы Украины. I. Ungulata. Копытные. *Записки Днепропетровского ИНО*, 117–132.
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1928. *Нариси фауни степової Наддніпряниці (колишньої Катеринославщини). Частина 1: Загальний огляд природи; частина 2: Фауна краю — I. Ссавці*. Державне вид-во України, Дніпропетровське, 1–137.
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1929. *Понад берегами північного полярного моря*. Переклад з рос. рукопису О. Василенко. Держ. вид-во України, Харків, 1–96.
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1940. *Фауна китообразных Чёрного моря, её состав и происхождение*. Издательство Воронежского университета, Воронеж, 1–85.
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1957. *Звери юго-восточной части Черноземного центра*. Книжное изд-во, Воронеж, 1–370.
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1958. Особенности границ ареалов некоторых видов позвоночных животных на территории Среднего Подонья. *Проблемы зоогеографии суши*. Изд-во Львовского ун-та, Львов, 9–13.
- Барабаш-Никифоров, И. И., А. Н. Формозов. 1963. *Теріологія: Учебное пособие для гос. ун-тов*. Высшая школа, Москва, 1–396. <https://bit.ly/3fTmRgW>
- Барабаш-Никифоров, И. И. 1968. Русская выхухоль. Центрально-Черноземное книжное изд-во, Воронеж, 1–63.
- Барабаш-Никифоров, И. И., С. В. Мараков, А. М. Николаев. 1968. *Калан (Морская выдра)*. Наука, Ленинград, 1–184. [Попередні видання: 1933, 1947] <http://kalanbook.narod.ru/Index.html>
- Простаков, Н. И., С. И. Обтемперанский. 2004. Илья Ильич Барабаш-Никифоров (1894–1980): к 110-летию со дня рождения. *Зоологический журнал*, **83** (10): 1294–1296.

ЗАГОРОДНЮК, І. Ілля Барабаш-Никифоров — теріолог, музеолог, дослідник-фундаменталіст. — Ілля Барабаш-Никифоров (Никифоров) — один із найяскравіших і найпродуктивніших теріологів, який почав свій шлях у Дніпрі і з перших років став розвивати фундаментальні дослідження, пов'язані з аналізом складу фауни, її динаміки та динаміки видових ареалів, особливостей біології окремих найбільш знакових видів. Це проявилось і при вивченні фауни Дніпропетровщини, і фауни Командорських островів, і Чорного моря, і Центрального Чорнозем'я. Почавши свій шлях в Україні, дослідник завершив його у Воронежі. Дослідник є автором серії теріологічних монографій та підручника «Теріологія», творцем зоологічного музею Воронежського університету.